

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1979, nâşirin mukaddimesi, s. 9-10; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 299-303; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 339; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, I, 513; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 61-64; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XII, 58-61; Sübkî, *Tabakât*, II, 162-170; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 427-429; Süyûtî, *Hüsnü'l-muâdara*, I, 306; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 307-308; M. Ebû Zehre, *eş-Şâfi'î*, Kahire 1367/1948, s. 152, 163-167; Ziriklî, *el-A'lam*, IX, 338; Sezgin, *GAS*, I, 491; Ahmed Halîl, "Kitâbü'l-Üm", *Tî*, IX, 131-152; W. Heffening, "Şâfi'î", *İA*, XI, 269-270.

AHMET ÖZEL

BÜYÜ

Tabiat üstü güçler yardımıyla
tabiatı etkileyerek
olağan üstü sonuçlar elde etme
esasına dayanan
faaliyetler için kullanılan bir terim.

Eski Türk dilinde büyü bûgi, bûgü şeklinde yazılmakta ve "sihirbaz, din adamı" anlamına gelmekteydi. Daha sonra "akıllı" anlamını kazanan kelime bilge ile anlamdaş olmuş gözükmeğedir (bk. *Dîvânü lügâtî't-Türk Tercümesi*, I, 428; III, 228). Büyü anlamına gelen Almanca ve Fransızca *magie*, İngilizce *magi*, *magic* (bk. *spell*, *incantation*, *sorcery*, *charm*) kelimelerinin aslının Yunanca *magostan* geldiği bilinmektedir. Pehlevî dilinde (eski Farsça) büyü *magu* kelimesiyle karşılanmakta, eski İran'da tabiat üstü güçleri kullanabildiğine inanılan Med kabilesi mensubu rahipler sınıfına da *maguş* denilmekteydi. İslâm kaynaklarında *mecûs*, *mecûsî* şeklinde geçen kelimelerin, tabiatı bazı varlık ve olayları yönettiği, gâipten haber verdiği, büyücülükle bazı işleri gerçekleştirdiği kabul edilen bu sınıf için kullanıldığı söylenebilir. Bütün bunlar göz önünde tutularak büyü, "tabiat üstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler" şeklinde tarif edilebilir. Kutsalla ilişkisi bulunmaması ve ahlâkî amaç taşımaması büyü'nün en temel özellikleridir; başlıca gayesi ise daima çıkar sağlamaktır. Büyü'nün asıl amacı insana ve olaylara etki ederek bol ve çok avlama, balık tutma, hayvan yetiştirme, düşmanı yenme, zarara uğratma veya öldürme, çocuk, ürün ve mal çoğaltma, kadın elde etme, hastalıktan kurtulma, kısacası bitkileri, hayvanları, insanları, tabiat olaylarını ve güçlerini kontrol ede-

rek şu veya bu kişi yahut kişilere iyilik ya da kötülük etmek suretiyle bir menfaat sağlamadır. Büyü, olağanüstü etki-leyici bir güç veya bilgiye sahip olduğuna inanılan bazı insanlara yaptırılır. Bunlar büyücü, şaman, sihirbaz, hekim gibi toplumlara göre adları değişen kişilerdir. Bunların güçlerini iyiye de kötüye de kullanabileceklerine inanılır. Büyüde araç olarak ruhlar, cinler, şeytanlar, canlı veya ölmüş bazı hayvanlar, cisimler, şekiller, hatta adlar kullanılır. Tarih boyunca büyüye başvurulduğu gibi günümüzde de en gelişmiş toplumalarda bile büyü yapanlara ilgi duyanlar vardır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen sihir kelimesi büyü anlamını da taşımakla birlikte sihir büyüden daha geniş kapsamlıdır; büyü ile sihrin bazı şekilleri arasında farklar vardır. Öte yandan Türkçe'de büyücü ile sihirbaz aynı anlama gelmemektedir. Sihirbazlıkta gözü, görüşü aldatan, hokkabazlık, el çabukluğu ve renk yanılmasına dayanan bir sanatı yürütme anlamı da vardır. İllüzyonizm, maniyetizma, hipnoz, telepati gibi teknikleri uygulayan sihirbazdır. Büyücü ise iyi veya kötü varlıkların yardımını sağlayan, büyü tekniğini, usullerini, tılsımlı sözleri, iksirleri, uygun materyali, muskaları, diğer ilgili maddeleri bilen ve kullanan kimsedir. Cadılar ve kâhinler büyücülerle karıştırılırsa da aslında onların bir teknik değil şahsî kabiliyettir.

Din ve Bilimle İlişkisi. Antropoloji, etnoloji, sosyoloji, fenomenoloji, dinler tarihi, mitoloji gibi bilim dallarıyla uğraşanlar büyü'nün nitelik ve özellikleri, tarrif ve tasnifi, dinle büyü'nün ilişkisi, benzer ve farklı yönleri üzerinde durmuşlardır. Bunlar arasında E. B. Tylor, J. G. Frazer, Levi-Strauss, M. Mauss, Lévy Bruhl, B. Malinowski gibi bu konudaki araştırma ve iddialarıyla meşhur kimseler vardır. Antropolojik yönden büyü'yü ilk defa inceleyen E. B. Tylor (ö. 1917) onu bir ölçüde bazı psikolojik temellere dayandırmakla birlikte daha çok içtimâî planda ele almıştır. Tylor *Primitive Culture* adlı kitabında büyü'yü sonradan Frazer'in de benimseyeceği şekilde "sahte bilim" olarak nitelendirip ilkel kabile mensuplarının büyü ile olaylar arasında kendilerine göre bir sebep-sonuç ilişkisi kurduklarını belirtti ve dinle büyü'nün aynı düşünce sisteminin ayrı parçaları olduğunu ileri sürdü. J. G. Frazer (ö. 1941), *The Golden Bough* adlı kitabında Tylor'ın görüşlerini geliştirdi. Frazer büyü'nün din ve bilimle ilişkisi üzerinde durdu ve bun-

ları birer tekâmül merhalesi olarak yorumladı. Ona göre bütün dinlerin kaynağı büyüdür. İnsanlar tabiatı kontrol etme çabalarında büyü'nün yetersizliğini anlayınca bu kontrol gücüne sahip ruhanî varlıklar inancına yer veren din ortaya çıkmıştır. Büyü insan ve tabiatla ait olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisine sembolik anlam yükleyen kültürlerde önem taşımaktadır (günümüzde bu görüş, yazı öncesi toplumlarının düşünce tarzlarının yanlış anlaşılmasından ileri geldiği şeklinde değerlendirilir). J. G. Frazer'in büyü'nün dinden önce geldiği şeklindeki görüşüne K. Th. Preuss de katılmıştır. K. Beth ise büyü ve dinden önceki bir dönemde şahsî olmayan bir kudrete inanmanın varlığını ileri sürmüş ve dinle büyü'nün iç içe, yan yana olduğu üzerinde durmuştur. Frazer'in görüşüne karşı F. W. Schmidt *Der Ursprung der Gottesidee* adlı on iki ciltlik eseriyle onun bir özeti mahiyetindeki *L'Origine de la foi en Dieu* adlı kitabında bir tek Tanrı'ya tapmanın dinin başlangıcı olduğunu, fakat bu inancın zamanla bozulması üzerine büyüsel davranışlar ve çok tanrıcılığın ortaya çıktığını, daha sonra ilâhî vahye dayalı dinler ortaya çıkıncaya kadar bu durumun böylece sürdüğünü savunurken aralarında A. Loisy, E. Durkheim, R. R. Marett, J. H. King, A. Lang'ın da bulunduğu bazı araştırmacılar Frazer'in görüşünün aksine büyü'nün dinden çıktığını ileri sürmüşlerdir. M. Mauss, Lévy Bruhl gibi bilginler ise büyü ve dinin ortak bir kökten çıkma iki ayrı kol olduğunu savunmuşlar, nihayet Malinowski ve Goldenweiser de büyü ile dinin birbirine benzer bazı özelliklere sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre din adamı ve büyücü aynı pratik gayeyi gütmektedir; büyü de din de mitolojik bir temel ve geleneğe sahiptir.

Büyüyü ferdî ve zihnî bir mesele, ferdin tabiatı algılayış şekli olarak açıklayan geleneğe karşı E. Durkheim (ö. 1917), M. Mauss (ö. 1950) gibi sosyologlar onun içtimâî yönü üzerinde durdular. Durkheim büyü'nün müşterileri, dinin ise cemaati olduğunu, büyücünün kutsal nesnelere müşterileri için başvurduğunu belirtti. Ona göre büyü ferdî bir iştir, din gibi içtimâî birleştiricilikten uzaktır. Daha sonra Radcliffe Brown (ö. 1955) ve bir ölçüde B. Malinowski de bu görüşe katıldılar. R. Brown büyü'nün içtimâî önemi ve gayesi üzerinde durdu. Malinowski ise eserlerinde daha çok büyüye inancının psikolojik sebeplerini konu edindi. Ona göre büyü dinin karşıtı olup ferdin psi-

kolojik ihtiyaçlarıyla ilişkilidir. Büyü insanların bilgi ve gücünün yetmediği yerde güven, teknolojisi zayıf toplumlarda bir ümit kaynağıdır. Bu iki bilgin büyü bir inanç meselesi olmaktan ziyade sosyal hayattaki yeri bakımından incelediklerinden araştırmaları bugün de önemini korumaktadır.

R. R. Marett, R. Lowie ve A. Goldenweiser gibi bilginler büyü ile din arasındaki ayrımın tabiat ile tabiat üstü arasındaki ayrımı aksettirdiğini söylemekle Tylor ve Frazer geleneğinden ayrılırlar. Kendilerine P. Radin de eklenirse onların Malinowski gibi büyüün psikolojik kökenlerine dikkatlerini çevirdikleri söylenebilir. S. Freud'un ilkel, çocuk ve nevrozunun düşünce şekilleri arasında benzerlik kuran iddiası bugün bir kenara itilmiş bulunmaktadır. Radcliffe Brown ve Malinowski geleneği takip edilerek Afrika ve Okyanus adalarında büyü üzerinde yeni araştırmalar yapılmıştır. Daha sonra S. E. Evans-Pritchard'ın yazmış olduğu *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* adlı eseri büyü konusunda önemli bir araştırma sayılmaktadır.

Din ile büyü arasında benzerlik bulunanlara karşı şu görüşler ileri sürülmüştür: Din her şeye gücü yeten bir varlığa, büyü ise tabiattaki bir güce yönelmektir. Dinin bir cemaati, büyücünün ise sadece müşterisi vardır. Dinde günah anlayışı varken büyüde yoktur. Dinde açıklık, büyüde kapalılık ve gizlilik, dinde itaat, bağlanma, büyüde muvakkat bir menfaat hesabı vardır. Dindeki dua, ibadet, ahlâk, dayanışma, birlik gibi temel unsurlar büyüde yoktur. Büyüde dinî uygulamalardaki mânevî, ruhanî özden, derunî inanıştan çok dış unsurlar, katı şartlar, maddî araçlar ön plandadır. Büyü ilâhî otorite ve ahlâkî kuralların dışındadır. Büyü, inanışa göre, Tanrı veya tanrıların kudretinin üstünde bir şey yapmak veya onları zorlayarak bir gayeyi gerçekleştirmek iddiasındadır. Halbuki dinde Tanrı'ya itaat etmek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak, gazabından sakınmak, ceza veya mükâfatına göre tavır almak söz konusudur. Büyünün temel gayesi menfaat temini olduğundan yerine göre dince kutsal sayılan şeyleri de kendi gayesi için kullanarak dini istismar edebilir. Büyüde şahsî, dinde hem şahsî hem de içtimâî gaye söz konusudur. Dinin devamlılığına karşılık kişinin bilgi, yetenek ve imkânı bitince veya gayesini gerçekleştirdiğinde büyü olayı sona erer.

Büyünün bilim ve teknikle ilgisi bulunup bulunmadığı da tartışılmıştır. J. G. Frazer büyüün ilkel bir bilim olduğu, bilimin ortaya çıkması ve gelişmesine yardım ettiğini ileri sürmüştür. Goldenweiser'e göre her ne kadar bu iki disiplin arasında benzer yanlar varsa da büyüde başarısızlık halinde ona olan inanç sarsılmaksızın yeni ve değişik bir büyüye başvurulur. Halbuki bilim adamı yalnız gerçek ve doğruyu bulmak ve belirlemek ister. Lehmann ise bilimin bir sisteme göre düzenlenmiş, doğruluğu belgelenen bilgiler bütünü olduğunu, onun pratikte kullanımına teknik denildiğini, halbuki büyüün doğru temelleme, gözlemlere dayanmadığını, başarısızlık halinde sebebin ya başka etkilerde arandığını veya farklı büyü tarzlarına başvurulduğunu söylemektedir. Bütün bunların yanında büyüün bilimlerdeki gelişmelerde ve insanların tabiata hükmetmesinde itici bir güç olduğu, simyanın kimyayı, astrolojinin astronomiyi hazırlaması gibi büyüün de bugünkü teknolojiyi hazırladığı düşünülmektedir.

Çeşitleri. 1. **Ak Büyü** (koruyucu büyü). Genel olarak ferdin veya toplumun iyiliği için yapılan büyüdür. Kuraklık, yaralanma, mal ve mülkün zarara uğraması, hastalık gibi felâketlere karşı, ayrıca çocuklara ve lohusa kadınlara zarar veren şeylere çare bulmak veya bunları önlemek için yapılan koruyucu büyü de ak büyü sayılır. Bu büyüde dinden ve din adamından, dualardan ve dinî metinlerden faydalanılır. Tekniği kısmen büyüün taklit ve temas tarzlarıdır. 2. **Kara Büyü.** Ak büyüün aksine birine kötülük yapmak, zarar vermek gayesiyle yapılır. Kişileri birbirinden ayırmak, evlilerin boşanmasını sağlamak, cinsî kudreti önlemek, hasta etmek, sakat bırakmak, hatı öldürmek gibi kötü istekler kara büyüün gayeleri içindedir. Bütün bu istekler dinî ilkelere aykırı olduğu halde kara büyü yapanlar bile bile bazı kutsal değerleri, nesneleri, metinleri araç olarak kullanırlar. Uygulama tekniği genellikle taklit ve temas yoluyla. 3. **Aktif Büyü.** Bu büyüü yapan, tabiat olaylarını yönetim ve denetimi altına alarak güçlü iradesiyle onları dilediği gibi kullanabildiğini iddia eder, kendisinin parapsikolojik bir hayatı olduğunu telkin eder; özel bazı sözleri, tekerlemeleri, dua veya bedduaları ile büyüü hazırlamak için elverişli bir durum meydana getirmek ister. Meselâ Güney Afrika'da yaşayan Zulu kabilesi mensupları, kızgın kömür üzerine su dökülmesiyle yapılan büyü-

nün fırtınayı önlediğine inanırlar. Kötü ve zararlı olayları önlemek, uğursuzluktan korunmak, insanların zararlarından kaçınmak için bu büyüye başvurulur. 4. **Pasif Büyü.** Genellikle savunma ve koruma için yapılır. Kutsal yazı, bıçak, makas, mavi boncuk ve çeşitli nazarlık eşyalar bulundurularak büyücülerin bazı faaliyetleriyle gebe ve lohusaların zararlı etkilere karşı korunması bu büyü içinde kabul edilir. Büyücü bu maksatla o kişinin muska ve uğurluklar gibi okunmuş veya hazırlanmış bazı şeyleri taşımasını ister. 5. **Temas Büyüsü.** En çok yapılan büyü şekillerindendir. Frazer, birbiriyle ilişkisi bulunan şeylerin fizikî temas olmasa bile birbirlerini etkileyeceklerini belirtir. Ona göre büyü ile ilgili gücün temasla, yakınlıkla bir başkasına geçtiğine inanılmıştır. Temas büyüünde temas esas olduğundan parça-bütün ilişkisi inancıyla bir kimsenin saçından alınan bir kıl, elbisesinden koparılan bir bez parçası, bir tırnak ucu, kopartılan bir ipilik parçası gibi şeylerle bu büyü yapılır. Temas büyüü genellikle kişinin iyiliği için yapılmaktaysa da bazan bir kötülüğü uzaklaştırmak veya zarar vermek için de buna başvurulabilmektedir. 6. **Taklit Büyüsü.** Pek çok yerde uygulanmaktadır. Bir şeyin taklidini yapmakla o şeyin esasını etkileme, taklit yoluyla istenilen sonucu elde etme esasına dayanır. Bu büyüün temeli, Frazer'in benzerin benzeri meydana getirdiği şeklindeki ilkesine dayanır. Aynı zamanda analogi büyüü, homeopatik büyü de denilen bu büyüye hem iyi hem de kötü gayeler için başvurulur. Bu büyü şeklinde çocuk isteyenlerin bezden bebek, ev isteyenlerin de ufak taşlarla bir ev yapmaları benzerin benzer şeyler meydana getirebileceği inancından kaynaklanır. Yağmur yağdırmak için bir genç kızın yeşil dallarla donatılıp başından su dökülmesi de (Balkanlar'da) bir taklit büyüüdür. Bu büyü çeşidinde dualar ve okumalar ikinci planda kalır. Gerek taklit gerekse temas büyüü, birbirlerinden uzak şeylerin gizli bir sempati ile birbirlerini etkilediklerini, bir çeşit gizli ve görünmez vasıta ile uyarmanın birinden ötekine geçebildiğini ifade etmek üzere "sempatik büyü" şeklinde de adlandırılır.

Büyü hakkında değişik açılardan daha başka tasnifler de yapılmıştır. Meselâ Frazer'e göre temas ve taklit büyüü sempatik büyüün iki dalıdır. Frazer büyüü nazari ve pratik olarak ikiye ayırır, nazari büyüye "sahte bilim", pratik büyüye de "sahte sanat" der. Pratik büyü-

yü ayrıca olumlu, olumsuz diye ikiye ayırır. Arnold van Gennep büyü işlemlerini sempatik-sirayet edici, dolaylı-dolaysız, olumlu-olumsuz şeklinde altı kısımda mütalaa eder. Malinowski ve takipçileri ise büyü işlemlerini koruyucu, yapıcı ve yıkıcı olarak üç bölümde ele alırlar. Yapıcı büyü av, tarım gibi emeğin verimi için yapılan büyüdür. Trobriandlılar açık denizde avlanırken büyü yaparak güvenlik ararlar. Yıkıcı büyü kara büyüdür, zarar vermeye dayanır. Koruyucu büyü ise tehlikeleri önleme, hastalıkları iyileştirme gibi gayelerle yapılır.

Tarihte Büyü. A) **Muhtelif Kültürlerde.** Büyü, Paleolitik devrede bile örnekleri bulunan çok eski bir uygulamadır. "Benzer benzeri meydana getirir" şeklindeki büyüsel anlayışla çizilmiş kargı saplı hayvan resimlerinin çok eski tarihli mağara duvarlarında tesbit edilmesi bunu göstermektedir. Ayrıca o dönemlerden kalma, mumya gibi bir balçık türünün koruduğu cesetlerin kırmızı boya ile kaplandığı görülmekte, benzer benzeri meydana getirir inanışına uygun olarak kana benzeyen kırmızı rengin ölü için bir hayat özü şeklinde düşünüldüğü, böylece kırmızıya boyanarak büyülenmiş cesedin yeniden dirileceğine inanıldığı sanılmaktadır.

Eski Mezopotamya ve Mısır'dan kalma, tılsımlı sözler ve büyü formülleri ihtiva eden çok sayıda metin günümüze kadar gelmiştir. Onların törenlerinin çoğu büyü ile ilgiliydi. Milâttan sonra I-IV. yüzyıllara ait Yunan ve Mısır papirüslerinde hayvanlar ve insanlarla ilgili büyü formülleri, büyü törenleri, büyü'nün tutması için gerekli görülen temizlenme usullerini içinde bulunduran büyü örnekleri çoktur. Mezopotamya bölgesinde rahipler aynı zamanda büyü ile ilgili törenleri yürütmekte idiler. Akkadlar, Bâbilliler ve Asurlular'da kötü cinlerden korunmak için muskalar kullanılmaktaydı. Özellikle Bâbilliler'de toplum hayatı büyü üzerine kurulmuştu. Sanat, ticaret, savaş, din, av vb. faaliyetler hep büyü ile iç içe idi. Eski Mısırlılar büyü yoluyla hayat ve ölümü etkileyebileceklerini, tabiat güçlerini denetimleri altına alabileceklerini sanıyorlardı (aktif büyü). Mısır tanrıları aldatılabilir, zorlanabilir, itaat altına alınabilirdi. Bu yüzden Mısırlılar büyüsel jestler ve tanrıları kendi isteklerine uydurabilecek âyinlerle büyücülerin ölümlere iyi davranmayan tanrılara ceza verebileceğine inanıyorlardı.

Eski Çin'de büyü taoizmle özdeşleşmişti. Konfüçyüsçülük genelde büyüye karşı çıkınca eski büyücülerin işlerini taoist veya Budist rahipler sürdürdüler. Çin'de büyü insanı hayatta ve ölüm ötesinde güçlendirmeyi ve böylece ruhları hatta tanrıları bile kontrol altına almayı gaye edinmişti. Bu yüzden büyü hayatı sarmış, halk dinini istilâ etmiş, halk kültürü büyüsel temalar ve ruhlarla ilgili alışılmışın üstündeki maceralarla dolup taşmıştı.

Eski Japonlar'da çeşitli büyü uygulamaları görülmekle birlikte şinto âyinlerinde büyü ile tanrılara isteklerini sunan büyücü rahiplerin büyüsel formülleri ve afsunlarına yer veren dualara pek rastlanmaz. Ancak zühd hayatı yaşayan kimseler büyü, cincilik ve gizli bilimlerle uğraşırlardı. Japonya'ya Budizm girdikten sonra bu eski uygulamalar gelişmiş Budist gizli bilimciliğiyle kaynaştırıldı. Konfüçyüsçü telkinler Japonya'da büyüculüğü bir ölçüde engellediyse de şimdiki şinto mezhepleri hastalıkların tedavisinde büyü, kehanet ve cinciliğe hâlâ büyük önem vermektedir.

Hinduizm'de büyüculük geniş yer tutar. Vedalar'da büyü ile ilgili olanla olmayanı ayırmak zordur. Sonraki Vedik devrede büyüye ilginin daha da arttığı göze çarpar. Hindistan'da tıp uygulamaları büyü ile yakından ilgiliydi. Zengin olsun fakir olsun herkes, adak adarak hastalıktan kurtulmaktan büyüsel-yarı büyüsel uygulamalara kadar birçok büyü çeşidine ilgi duyardı.

Eski Yunan'da Hekata sırlı bir kişiliğe sahip olması yanında büyü ilâhesi olarak da benimsenmişti. Şehirlerde büyücülerden geçilmezdi. Bütün eski Yunan filozofları büyüye inandılar; hatta içlerinde Porphyrius gibi kendini büyüye hasredenler de oldu. Büyücüler Pisagor'un rakamlarından faydalanarak sayıları büyüülü daireler içinde kullandılar. Pisagorcular büyü nazariyeleri yanında büyü uygulaması da yaptılar.

Romalılar büyüyü boş ve anlamsız, büyücülerini hilekâr ve yalancı saymakla beraber onlarda da büyüculük geniş çapta yer almıştı. Mısırlılar'la Kaldeliler'in büyülerinden etkilenmiş olan eski Roma büyücülerin merkezi haline gelmişti. İmparatorlar sık sık bunlara başvuruyorlardı.

Eski İran'da dinle büyü, başka hiçbir yerde görülmemiş ölçüde birbirine karıştırılmıştı. Gatha'lardan da anlaşıldığı gibi Zerdüş sadece tevhidi yerleştirmek-

le kalmadı, aynı zamanda başta büyü olmak üzere bâtil inançlarla da mücadele etti. Sonraki Avesta bölümlerinde bile büyücüler ve cadılar lânetlenmişse de zamanla oluşan yeni dinî yapıda Zerdüş'ten kalan telkinlerle halkın sürdürdüğü ve içinde büyü ile ilgili elemanların da yoğun olarak yer aldığı inançlar bir araya geldi ve daha sonraki safhada müslümanların Mecûsî diye adlandırdığı dinî sentez ortaya çıktı. İyiliğin kötülüğe galip gelmesi şeklindeki aslî gayeye uygun olarak iyi cin ve ruhların yardımıyla kötü cin ve ruhların zararlı etkileri giderilmek ve büyücülerin kötülükleri önlenmek istendi. Zerdüş devrinin melekleri ateş, sığır ve yer cinlerine, kurban büyü âyinine, dualar da afsunlara dönüştü. Hastalıklardan, kötü varlıklardan kurtulmak için afsunlar, büyüler yapıldı (ak büyü). Airyaman adlı eski İran sağlık tanrısına başvurularak Angra Mainyu tarafından yaratıldığına inanılan 99.999 hastalığa çare bulunmaya çalışıldı. Airyaman şimdiki Parsîlik'te göğün "izad"ı olarak devam etmektedir. Ancak onun iyileştirici gücü Feridun'a verilmiştir. Eski İran'da ateş kültüründe de büyü'nün yeri vardır. Parsîler'le Hindistan'da ve İran'da bulunan çok az sayıdaki Mecûsî bakiyesi (Ceberler) hâlâ büyüsel âyinler icra ederler.

Ken'ânîler'de büyü ile ilgili materyal Sumer-Akkad geleneği kadar çok değildir. Bununla beraber Eski Ahid kayıtlarından Ken'ânîler'in büyüleri hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ayrıca Ugarit metinleri milâttan önce 2000 yıllarındaki büyücüler ve yaptıkları hakkında bilgi vermektedir.

B) **Türkler'de.** Çeşitli Türk kavimlerinde büyü, kehanet, falcılık, cincilik vardı. Şaman Türkler'de kam kelimesiyle ifade edilirdi. Kam ruhlar, tanrılar ve cinlerle ilişki kurabildiğine inanılan kimse idi. O afsun (arvas) ve büyü yapar, afsunlu sözler söyler, kâhinlik (ırk) yoluyla insanın içinden geçenleri bilir, gaipten haber verir, cin çarpmasını ve hastalıkları tedavi ederdi; anlaşılmayan afsunlu sözler söyler, üfürür, davul döver, kendinden geçerek görünmeyen varlıklarla ilişkiye girerdi. Kam ve üfürükçüye (afsuncu, arbağcı) ürüng denilen bir ücret verildi. Eski Türkler'de çocuklar cinlere ve göz değmesine karşı ilâçla afsunlanırdı. Yine göz değmesine karşı bağ, bostan ve bahçelere korkuluk (abakı) ve nazarlık (köşgük) dikilirdi. Cin çarpan kimsenin yüzüne soğuk su serpilir, sonra "kovuç

kovuç" (kaç kaç) denilerek üzerlik ve öd ağacıyla tütsülenirdi. "Kovuz" (Oğuzlar'da "kovuç") cin çarpmasına karşı afsun, üfürük olarak söylenirdi. Yel "cin", yelvi "bü-yü", yelviğin "büyücü" anlamında kullanılırdı. Orta Asya Türk lehçelerinde *arbağ* da (Kıpçaklar'da *arbav*) "büyü" anlamına gelirdi. Yılan ininden çıkarmak yahut zehrini gidermek için yılan afsunu okunurdu. Dudaklardaki uçuk kötü bir ruhtan bilinir, özel bir törenle afsunlanarak tedavi edilir, buna *uçuklama*, tedavi edene de *uçukçu* denirdi. Havayı etkileyerek yağmur, kar ve dolu yağdırmakta kullanılan afsunlanmış taşa *yada*, *cada* ve *yat* gibi isimler verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud yatı "taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan büyücülük" şeklinde tarif eder (*Divânü lügâti't-Türk Tercümesi*, I, 159). Eski Türkler atın boynuna nazarlık olarak *moncuk* denilen bir taş ve bir çeşit muska (Kazak ve Kırgızlar'da "tumar") takarlardı. Başkurtlar hastalığı tedavi etmek veya korkuyu yatıştırmak için kurşun eriterek hastanın başında bulunan kap içindeki suya döker ve bu sudan hastaya içirirlerdi. Kurşun döken kadın kurşunun suda aldığı şekle bakarak hastalığın sebebinin söylerdi; sudan alınan kurşun hastanın elbisesinin göğsüne muska olarak dikilirdi. İslâm'dan önceki Türk boylarında her türlü belâ ve âfetlere karşı koruyucu etkisine inanılan muska-tılsım âdeti yaygındı. VIII-XIV. yüzyıllar arasında Doğu Türkistan'da, aralarında Budist ve Maniheizt Türkler'in de yaşadığı bölgede yapılan arkeolojik kazılarda tılsım-muskalar (üzerinde afsun formülleri yazılı levhalar, tahta materyal) bulunmuştur. Budist Uygurlar'ın dinî kitaplarında da tılsım şekillerine rastlanmıştır. Budist Türkler'in dinî eserlerinde "tılsım-muska" anlamına gelen *vu* kelimesi Çince'dir. Bu kelimeyi onlara Çinli Budist rahipler öğretmişlerdir. Türkler müslüman olduktan sonra *vu* yerine *bitig* (yazı) kelimesini kullanmışlardır.

X. yüzyılda Türk boylarının büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra da İslâm'ın şiddetle yasaklamasına rağmen büyü-sihir, İslâm'dan önceki devreden kalan âdetlerle, ayrıca eski İran, Mezopotamya, Mısır ve nihayet Anadolu kültürlerindeki katkılarla günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Türkler'in müslüman olmaları sırasında bu geniş âlemin kamları, Budist ve Maniheizt rahipleri yeni dinin yayılmasını önleyemeyince eski geleneklerini yaşatmak ve meslekî çıkarlarını ko-

rumak için kendi hurafelerini başka milletlerden öğrendikleri âdet ve inançlarla birleştirip bunlara biraz da dinî bir görünümlü vererek cincilik, üfürükçülük, muskacılık ve afsunculuğa yeni bir şekil kazandırmışlardır. Yûsuf Has Hâcib tarafından XI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan *Kutadgu Bilig*'de kamlar *otacı* denen hekimlerle birlikte anılmış, her derdin bir dermanı ve iyi edecek kamlı bulunduğu belirtilmiştir. Yûsuf Has Hâcib, "muazzim"lerin (üfürükçü ve muskacılar) okuyup üfleyen, muska yazan kimseler olarak yel (cin) ve şeytan hastalıklarını tedavi ettiklerinden, "afsuncular" ve "emçiler" in oluşturduğu sınıfın toplumdaki ruhî, cinnî hastalıkların iyileştirilmesinde gerekli görüldüğünden bahseder. Ancak afsuncularla hekimlerin arasındaki münasebeti şöyle belirtir: "Otacı onamas muazzim sözün / Muazzim otacığa evrer yüzün // Ol aymış otuğ yese işke yarar / Bu aymış bitig tutsa yekler ırar" (Hekim üfürükçünün sözünü beğenmez. Üfürükçü hekimden yüzünü çevirir. O, ilâç yerse hastaya iyi gelir, demiş. Bu, muska bulundursa şeytanlar irak olur, demiş). Böylece eski kam ve rahip geleneğini yürütenlerin artık "muazzim" adını aldıkları, eski afsun geleneğine dinî-İslâmî bir veche vermek niyetiyle Kâbe, levh-i mahfûz, arş, kürsî, zemzem vb. terimleri, Kur'an'dan bazı âyet ve sûreleri büyü unsuru veya malzemesi olarak kullandıkları görülmektedir. Doğu Türkistan azâimcileri, mesleklerinin Hz. Fâtıma'ya dayandığını ispat etmek için *Risâle-i Perihân*'ı yazmışlardır. Aslında Mezopotamya, İran ve Mısır büyü geleneğini karşımlı olan bu telakkî, Anadolu'da eski putperest dinlerin ve Hristiyanlığın da dahil olduğu kültür etkileriyle daha çok çeşitlendi. Bütün bu gelişmelerin ortaya çıkardığı kitap ve risâlelerde düşmanı öldürmek, malını mülkünü yok etmek, servet ele geçirmek, birinin gönlünü çalmak, sevdirmek, soğutmak, ayırmak, ara bozmak; sidikliği, cinsî gücü, dili, uykuyu bağlamak, sevilmeyen kimsenin başına cinleri musallat etmek, ağır hastalıklara düşürmek gibi kara büyü; çocuk sahibi olmak, hırsız yakalamak, kaçanın geri gelmesini sağlamak, bol ürün almak, yolculukta sıkıntı ve belâ ile karşılaşmamak gibi maksatlarla yapılan ak büyüden temas ve taklit büyülerine, nazar ve tabii âfetlerden korunmak için yapılanlardan muska, tılsım, afsunlara kadar çok çeşitli uygulamalar bulunmaktaydı. Bu çeşit eser-

lerin en meşhuru *Şemsü'l-ma'ârifü'l-kubrâ* idi. Yazarı XIV. yüzyılda yaşamış Ahmed b. Ali el-Bûnî olan bu Arapça eserde 400'e yakın tılsım şekilleri ve binlerce afsun vardır. Bu kitapta melek, cin, ifrit isimleri diye verilenler (hımtıhiygail, hımtıyail, similhiygail... hıştışalkıkuş, keşik-şeliğuş, bihelhelşituş... gibi) ve afsunlar (beheltif seltiğ azmatun atvan hekeş bukaş hiyuruş behliyur alarkiyaz..., muhabbet afsunu) cahil halkı inandırmak ve korkutmak için hiçbir dilde bulunmayan saçma sapan anlamsız sözlerdi. Eski Mısır büyü geleneğinden kalma bu afsunlara itimat telkin etmek için Kur'an'dan âyetler, esmâ-i hüsnâ, çeşitli dualar vb. dinî metinler de karıştırılmıştı. Müellif Bûnî Cezayirli olduğundan İspanya yahudilerinin, "kabala" denilen ve hem hristiyanları hem de müslümanları etkileyen mistik rakamsal sistemlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Bunu, sonu hep "il" ile biten adlar da doğrulamaktadır. Böylece eski Mısır tılsımlı sözleri, eski Yunan Pisagor rakamları yahudi geleneğinde, özellikle kabalada birleşmiş ve Bûnî yoluyla İslâm dünyasına girmiştir. Bir diğer eser de yazarı Süleyman el-Hüseynî olan *Kenzü'l-havâs Keyfiyyet-i Celb ve Teshîr* adlı Türkçe kitaptır. Aslında Ahmed el-Bûnî'nin *Şemsü'l-ma'ârifü'l-kubrâ*'sının Türkçe'ye çevirisinden ibaret olan bu eser, katılan dualar ve diğer ilâvelerle aslının iki misline çıkmıştır. Eserde hırsız bulmak, kısmeti bağlı kızların kısmetini açmak, çiçek hastalığını önlemek, uyku bağlamak, uykuyu hafifletmek vb. gayeler için tılsım, afsun ve âyetlerden gûlsuyu, safran, misk, karanfil tozu, koyun barsağına kadar çeşitli büyü elemanlarına yer verilmiştir.

Halen Türkiye'nin çeşitli yörelerinde değişik uygulamalar içinde büyü geleneği varlığını sürdürmektedir. Hunlar'dan günümüz Türk toplumlarına kadar uzun bir gelişme çizgisi takip eden büyü bugün Türkiye'de genellikle kötü niyetle yapılmaktadır. Karı koca veya başka kişilerin arasını açmak, insanın bazı kabiliyetlerini, dilini, bahtını, cinsî gücünü, idrarını bağlamak, sakatlamak, uyutmamak, malına, canına, hayvanına zarar vermek, kız kaçırarak, kız veya erkeklerin bahtını bağlamak, kadının gönlünü çalmak gibi kötü niyetli kara büyü yanında kişinin kendisini, ailesini, mal mülkünü koruma gayesine yönelik ak büyü örnekleri de görülmektedir. Taklit ve temas büyüsü örnekleri de vardır. İçinde tılsımlı yazılar, şekiller, âyetler,

dualar bulunan muskalar muhabbet ve şifa maksadıyla, düşmanlık, cin, hasım ve benzerinden korunmak için muskacılara yazdırılır. Karı-koca, baba-oğul, gelin-kaynana, iki kardeş vb. arasını açmak için yazdırılan muskaların birçok çeşidi vardır. Büyü türlerine ve çeşitli yörelere göre değişen büyü maddelelerinden en çok kullanılanları başta muska olmak üzere saç, elbise parçası, tırnak, sabun, iğne, resim, ip, tesbih, çakı, kilit, düğme, at nalı, kazık, demirci örsü, kurşun, demir, bakır vb. maden parçası, toprak, yumurta, koyun iškembesi, horoz kanı, sığa dili, bal mumudur. Bu tür büyülenmiş nesnelerin saklanıldığı veya konulduğu yerler arasında boyun, koltuk altı, cep, yatak veya yastık altı, kapı eşiği, ocak arkası, merdiven dibi, kör kuyu, mezar gibi yerler sayılabilir.

İlâhî Dinlerde Büyü. A) **Yahudilik.** Yahudi kutsal kitabında büyü için kullanılan en yaygın kelime *kshp* kökünden gelir. Akkadca'da bu kök kara büyüye delâlet eder; İbrânîce'de ise ak büyü ile kara büyü arasındaki ayırım kesin değildir. Ancak **mekhaşefah** kelimesinin özel olarak kara büyü için kullanıldığı söylenebilir. Bununla beraber bu İbrânîce kelime Bâbilli büyücülerin bütün yaptıklarını, meselâ ölümlerin ruhlarını çağırma ifade etmez. Diğer bir kelime de **aşafîr** (büyücü). **Aşafîm** (Daniel, 2/2) **mekhaşefîm** (büyücüler, afsuncular) ile birlikte kullanılmıştır (ayrıca bk. Daniel, 1/20, 2/10, 27, 4/4). **Hover** veya **hever** (muskacı, tılsımcı) kelimesiyle ilgili anlatımlar (bk. Tesniye, 18/11; Mezmurlar, 58/6; İşaya, 47/9, 12) ve yine onunla ilgili **lahaş** (tılsım) kelimesi de (bk. Yeremya, 8/17; Mezmurlar, 58/6; Vaiz, 10/11) dikkat çekicidir. Bâbilliler, Hititler, Mısırlılar gibi yahudiler arasında da yılanı büyüleyen kimseler vardı (tılsımcı için bk. İşaya, 3/3).

Yahudi kutsal kitabında başlıca üç büyü tipi verilir. 1. Esas işi gelecekte haber verme olan kimseler. Bunlar falcı (meonen), müneccim (kosem kesamim) ve gaipden haber veren kâhinlerdir (menahes). 2. Doğrudan doğruya büyü ile uğraşan, büyücü-afsuncu (mekhaşef), büyü ve tılsımla bağlayan (hover, hever) kimseler. 3. Cincilik ve bakıcılık yaparak, ölü ruhlarından bilgi edinerek hem kehanet hem de büyü ile uğraşanlar. Bu büyücü listesi, bazan benzer terimler kullanılarak yahudi kutsal kitabında ufak farklılıklarla defalarca geçer (bk. II. Krallar, 21/6; II. Tarihler, 33/6; Mika, 5/11; krş.

Yeremya, 27/9). İçinde kralların da yer aldığı büyü ile ilgili uygulamalar oldukça çoktur. İsrâîloğulları'nın ilk kralı Saul cincileri ve bakıcıları ülkeden kovmuşken Filistiler karşısında zayıf düşünce bir cinci kadın buldurdu ve onun vasıtasıyla ölmüş Samuel'le görüştü (I. Samuel, 28/3, 7 vd.). Kral Yoram'ın annesinin afsunculuğu (II. Krallar, 9/22), Manasse'nin oğullarını ateşten geçirmesi, müneccimlik, sihirbazlık, afsunculuk etmesi ve cinciler, bakıcılar kullanması (II. Krallar, 33/6) gibi daha başka örnekler de vardır. Halk da falcıları, afsuncuları, münecimleri, sahte peygamberleri dinliyordu (Yeremya, 27/9; Hezekiel, 13/18-20).

Bâbil ve Mısır'daki kadar çeşitleri ve usta uygulayıcıları bulunmasa da yahudi kutsal kitabındaki şiddetli yasaklamalardan anlaşılmaktadır ki yahudi dini büyüsel kavramların etkileri altındaki bir kültür çevresinde gelişti. Aslında yahudi dinine göre büyü'nün etkisine inanma, Tanrı iradesinin beşerî maksatlara alet olması anlamına geleceğinden, tek bir Tanrı'nın dünyayı idare etmesi inancına ters düşer. Bu sebeple yahudi kutsal kitabında, "Afsuncu kadını yaşatmayacaksın" denilmiştir (Çıkış, 22/18). Ayrıca, "Cincilere ve bakıcılara dönmeyin"; "Sihirbazlık etmeyeceksiniz ve müneccimlik etmeyeceksiniz"; "Ve cinci yahut bakıcı olan erkek veya kadın mutlaka öldürülecektir" (Levililer, 19/26, 31, 20/27) gibi yasaklamalar yanında afsunculuk, büyücülük, müneccimlik, yıldızlara bakıcılık ve benzerlerinin başa gelecek şeylerden kurtaramayacağı açıklaması da yer almaktadır (İşaya, 47/8-14). Bunlar ve benzeri ifadelerden kara büyü'nün yasaklandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, yahudi olmayan milletlerin mekruh fiilleri olarak nitelendirilen bu gibi yasak işler (Tesniye, 18/9-14) hiçbir şekilde ak büyü olarak da yapılmayacaktır (Levililer, 20/6). Büyüye karşı sert yasaklama Talmud'da, özellikle Mişna'da da bulunur. Mişna'da büyü puta tapıcılıkla bir tutulur. Ortaçağ'da ve asrımızın ortalarında yahudiler ve hristiyanlar tarafından büyücüler şeytanın halkı olmak, tabiat üstü sırlara sahip olmaya kalkışmakla suçlanmıştır (EJd., XI, 714-715).

B) **Hristiyanlık.** Hristiyanlık'ta da büyü ile ilgili yasaklama devam eder. Ancak Yeni Ahid'de bu konuya ayrılan yer Eski Ahid'e göre oldukça azalmıştır. İsa Mesih'in doğumunda doğudan gelme münecimlerin doğumu müjdeledikleri sadece bir İncil'de yer alır (Matta, 2/1-

12). "İsa'da beelzebul (şeytanların başı) denilen bir gizli güç var, cinlerin reisi olan bu güç vasıtasıyla cinleri çıkarıyor" diyenlere karşı Hz. İsa, bu haksız iddiaları ortaya atanların Rûhulkudûs'e murdar ruhu dediklerini hatırlatıyordu (Markos, 3/22-30; Yuhanna, 7/20). Benzer cin çıkarma işini İsa'dan sonrakiler de yapıyordu. Nitekim Pavlus, bir defa falcı ruhuna sahip ve gaipden haber veren hizmetçi kızdaki ruha "çık" dedi; o da çıktı (Resullerin İşleri, 16/16). Bir başka sefer Pavlus, beraberinde Barnabas varken yalancı peygamber olan bir büyücü yahudinin gözlerine gözlerini dikerek onun gözünü görmez etti (Resullerin İşleri, 13/6-8). Samiriyeli büyücü Simon'un yaptıkları herkesi hayrete düşürüyordu (Resullerin İşleri, 8/9-24). Yeni Ahid'de cinlere ve putlara secde edenler, katiller, zina veya hırsızlık vb. kötülükler yapanlar gibi büyücülükten tövbe etmeyenler de şiddetle kınanmaktadır (Vahiy, 9/21, 21/8, 22/15; Galatyalılara, 5/20). Ancak dikkat çekicidir ki eldeki İncillerde büyü ile ilgili bir anlatım görülmektedir.

Yahudiler büyüü daha fazla yahudi olmayanlara ait bir uygulama olarak gördükleri gibi hristiyanlar da bu işi hristiyan olmayanların yürüttüğünü söylediler. XV-XVII. yüzyıllar arasında birçok yahudinin engizisyon mahkemelerine çıkarılarak büyücülükle, cadılıkla suçlandığı, cezalandırıldığı ve öldürüldüğü bilinmektedir (EJd., XI, 714-715). Hristiyan dünyasında büyücüden daha fazla cadıdan korkulur. Ancak cadıya atfedilen büyücülük, hortlaklık, yamyamlık, kan emme gibi tesirlerin abartma olduğu hemen anlaşılmaktadır. Aslında hayatta iken vücuttan ayrılabilen ruh anlayışı yahudilerde görülmez. Hristiyan kutsal kitabında da cadı kavramına uygun bir anlatıma bir iki belirsiz temas dışında açıklıkla rastlanmaz (bk. Resullerin İşleri, 16/16). *Tanın'nın Şehri* ve *İtirafılar* kitaplarının yazarı Aziz Augustinus dahil kilise babaları ve ilk önemli yazarlar büyüü putperest kavimlerin bir âdeti olarak gördüler. Onlara göre bu din dışı uygulama dinin iyi öğretilmesiyle önlenilebilirdi. Kilisenin büyüye bakışı bu çizgiyi takip ettiyse de halkta, özellikle şehir dışı yörelerde büyü geleneği devam etti. Buna zaman zaman varlıklı şehirli-lerin büyü iptilâları da eklendi. Bütün bu gelişmeler, 1320'de çıkarılan ve büyücülükle cadılığın her ikisini de dinsizlik sayan papalık fermanıyla noktalan-

di. Artık engizisyon kayıtlarında "cadılar sebtî", "kara şeytan tapınması" deyimleri geçmeye başladı. Bunlar yanında ak büyü, simya uygulamaları gibi bazan tepki görmekle beraber genelde hoşgörü ile karşılanan faaliyetler de vardı. Ancak Avrupa'da en çok ilgi toplayıp literatüre geçen inançlar cadılık ilgilili olanlardı. 1484'te Papa VIII. İnnocent tarafından cadılık zındıklık olarak ilân edildi. Bu ferman engizisyon mahkemeleri tarafından başta İspanya, Fransa, Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, 200 yıl boyunca içlerinde pek çok masum insanın da bulunduğu on binlerce kişinin suçlanmasına ve eziyetle öldürülmesine yol açtı.

C) İslâmiyet. Câhiliye devrinde büyü-şehir yaygındı. Cincilik, kehanet, fal okları, yıldızlara bakmak, küçük kareler çizip içlerine harf veya sayı yazmak, düğüm atmak ve üfleme gibi yollarla büyü yapmak son derece yaygındı. Bütün bu işler putperestlikle birlikte yürütülüyordu. Araplar büyücülerden çekinir ve onlara saygı duyarlardı.

İslâm dini büyük günahlar arasında saydığı büyücülüğe şiddetle karşı çıkmış, Kur'an ve hadiste sihir kökünden türeyen kelimeler kullanılmak suretiyle bu iş açık ve kesin şekilde yasaklanmıştır. Ne gariptir ki müşrikler, önceki ümmetlerde olduğu gibi Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in ve İslâm'ın başarısını sihir diye nitelendirmişler, peygambere "sâhir" diyebilmişlerdir (bk. Sâd 38/4; ez-Zâriyât 51/52).

Büyü menfaat kökenli bir disiplindir; Allah, peygamber, din tanımaz. Bazı durumlarda onları ve kutsal metinleri istismar eder. Büyüde Tanrı'nın irade ve kudreti üstünde işler başarılabileceği iddiası vardır. Bütün bunlar büyücüye peygamberden de Tanrı'dan da daha büyük değer vermek anlamını ortaya çıkarmaktadır. Büyücülerin her şeyi bildiği, başaramayacakları şeylerin bulunmadığı tarzındaki inançlar İslâm'a ters düşmektedir. Bu yüzden bazı müslüman bilginler büyüü, hiçbir gerçekliği bulunmadığı, aldatmacadan ibaret olduğu düşüncesiyle tamamen reddetmişlerdir (bk. SİHİR).

BİBLİYOGRAFYA:

Divânü lügâti't-Türk Tercümesi, I, 159, 428; III, 228; *Türk Lügati*, III, 52-53; DCR, s. 229-232, 243, 417-419, 649-652; V. Henry, *La Magie dans l'Inde antique*, Paris 1904; O. Stoll, *Zur Kentnise des Zauberglaubens der Volks-*

magie und Volksmedizin in der Schweiz, Zurich 1909, s. 13; S. Seligmann, *Der böse Blick und Veruandtes* (nşr. D. Petersen), Stuttgart 1925, s. 727-736; J. Negelein, *Weltgeschichte des Aberglaubens*, Berlin 1931, I, 165; J. G. Frazer, *The Golden Bough*, London 1933, s. 18, 19, 48; W. Schmidt, *Der ursprung der Gottes-ide*, Münstrer 1934, V, tür.yer.; K. Seligmann, *The History of Magic*, New York 1948; K. Zucker, *Psychologie des Aberglaubens*, Heidelberg 1948; E. Spranger, *Die Magie der Seele*, Tübingen 1949; H. Webster, *La Magie dans les Sociétés Primitives*, Paris 1952; C. H. Ratschow, *Magie und Religion*, Zurich 1955; A. Bach, *Deutsche Volkskunde*, Heidelberg 1960, s. 289-303; F. König, *Religions - wissenschaftliches Wörterbuch*, Freiburg 1960, s. 507-508; D. Fraser, *Die Kunst der Naturvölker*, München 1962, s. 15-17; Abdülkadir İnan, *Hurafeler ve Menşei*, Ankara 1962, s. 75; a.mlf., *Eski Türk Dinî Tarihi*, İstanbul 1976, s. 130-133, 157, 162-165, 208-229; E. Dammann, *Die religionen Afrikas*, Stuttgart 1963, s. 100; B. Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din* (trc. Ender Gürol), İstanbul 1964, s. 61-64; a.mlf., "Magic", *Science and Religion*, London 1974; W. Hirschberg, *Wörterbuch der Völkerkunde*, Stuttgart 1965, s. 205; P. Hughes, *Witchcraft*, London 1965; Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançlar ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1966; a.mlf., *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, s. 11, 15, 26, 52-53, 131, 159; a.mlf., *100 Soruda İtkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul 1971, s. 127, 133, 150; Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, s. 1, 268, 298, 301, 308, 327-329; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, I, 339, 353; H. Ringgren, *Religions of the Ancient Near East*, London 1973, s. 34 vd., 90-91, 168; T. C. Lethbridge, *Witches*, New Jersey 1974; Uğuroğlu Barlas, *Anadolu Dügünlerinde Büyüsel İnanmalar*, Karabük 1974; Mustafa Uysal, *İslâma Sokulan Bid'atlar ve Hurafeler*, İstanbul 1974; *Witchcraft and Sorcery* (ed. M. Morwick), London 1975; Ziya Gökalp, *Türk Töresi* (nşr. Hikmet Dizdağlı), Ankara 1976, s. 45; H. Biedermann, *Handlexikon der Magischen Künste*, München 1976; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Cinsel Büyüler*, İstanbul 1976, I-II; a.mlf., *Sevgi Büyüleri*, İstanbul 1979; Cemal Anadol, *Tarihten Günümüze Kadar Dünyada ve İslâmiyette Halk İnançları*, İstanbul, ts., s. 44; E. E. Evans-Pritchard, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, London 1937; A. Goldenweiser, *Antropology*, London 1937, s. 216-217; Hikmet Turhan, "Büyü", *HBH*, II/23-24 (1933), s. 17-21; M. Halit Bayrı, "Büyüler Hakkında", a.e., VI/63 (1937), s. 49, 50, 63; VI/64 (1937), s. 23-26; N. Şazi Kösemihal, "Din ve Büyü Probleminin Bugünkü Durumu", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul 1952, s. 26; Mahmud E. Gazi Mihal, "Büyücülükte Taş Kömür ve Yada Taşı", *TFA*, XIV/169 (1963), s. 31; Cl. Huart, "Efsûn", *IA*, IV, 193; S. C. McCasland, "Magi", *IDB*, III, 221-223; I. Mendelsohn, "Magic", a.e., s. 223-225; *ML*, II, 685-686; J. Dan, "Magic", *EJd*, XI, 703-716; J. H. Moulton v.dğr., "Magic", *ERE*, VIII, 242-324; *ABr*, V, 183-186; *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, IV, 2060-2061.

HİKMET TANYU

BÜYÜK BENT

İstanbul'da

Belgrad ormanı içerisindeki

Topuz deresi üzerinde kurulan bent.

İstanbul'un kuzeyindeki Belgrad ormanında Mimar Sinan'ın yaptığı Kırkçeşme isalesinin doğu kolu üzerinde bulunmaktadır. Büyük Bent, Belgrad Bendi veya Büyük Belgrad Bendi diye de anılır. Bu bent Belgrad deresi de denilen Topuz deresi üzerindeki Topuz Bendi'nin mansabında ve harap Belgrad köyünün hemen güneyindedir.

Büyük Bent'i ilk defa kimin yaptırdığı kesin olarak bilinmemektedir. Geç Roma devrinde bu bölgede yapılan isale hattı ile beraber inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Mimar Sinan, Kırkçeşme isalesini inşa ederken çok eski zamanlardan kalan su tesislerini gördüğünü ve bunların bir bölümünü kullandığını *Tezkiretül-bün-yân*'da anlatmaktadır. Benden üzerinde bugün mevcut olan III. Ahmed'in koydurduğu kitâbedeki, "Yapıp mecrâsın İstanbul'a âbı getirmişti / Cenâb-ı Hazret-i Fâtih Mehemed Han Cem-pâye" beytine dayanarak bu benden Fâtih tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir. Ancak 1542-1550 yılları arasında bu bölgeyi gezen Gyllius, Roma devrinde yapılan isalenin bütün kemerlerinin tamamen harap durumda olduğunu yazdığına göre, Fâtih bu bendi yaptırmış olsa bile kemerler bulunduğu için suyun İstanbul'a akıtılması mümkün değildir. Yeni araştırmalar, Roma devrinde yapılan Belgrad ormanından su getirme tesisinin, Cebeciköy'den başlayarak Bozdoğan Kemerinin altındaki Fâtih'in yaptırdığı ve sonra Kırkçeşme diye adlandırılan çeşmelere kadarki isale hattının Fâtih tarafından yeniden inşa ettirildiğini ortaya çıkarmıştır. Şemseddin Sâmî *Kâmûsü'l-a'lâm*'da, bu benden 364'ten 368'e kadar (378 olacak) hüküm süren Valens zamanında yapıldığını, daha sonra Sultan Süleyman Han tarafından tamir ve tâdil edilerek günümüzde Belgrad Büyük Bendi olarak anıldığını söyler. Dalman, Geç Roma devrinde Belgrad ormanındaki isale hattının ve kemerlerinin Theodosios (379-399) zamanında yapıldığı kanaatindedir.

Mimar Sinan *Tezkiretül-bün-yân*'da kendi yaptığı bütün kemerleri adlarıyla verirken yalnız Kovukkemer'den "evvel bent kemeridir" diye bahseder. Bu ifadede Kırkçeşme isalesinde bir benden